

The Ruyet Of The Heart In Sufism

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ*

Abstract

Ru'yet is a concept related to the appearance of Allah in this world and afterlife. While sufis regard it permissible for Allah to be seen afterlife, it also means that it will be possible for Allah's names and attributes to be seen in the world through the eyes of the heart. Since the hearth is the center of science, inspiration, cognizance and wisdom, according to the sufis, it is the place where the divine nouns and adjectives appear in the very most perfect way. The views on ru'yatul hearth indicate that seeing Allah's power to create can be achieved by knowing Him. Such means as revelation, observation, inspiration, manifestation and foresight form the means of ru'yatul hearth. Sufis' notions of vision with these states and status are based on seeing the one who gives blessings and calamities and reaching the divine truths. As far as sufis are concerned factors that inhibit the cognizance of heart are constituents such as disbelief, disgrace and delusion (satanic fallacy). If one frees oneself from the veils which cover one's hearth, one can reach the real and angelic universe. The study focuses on how the names and attributes of the divine essence of the heart are viewed by sufis.

Keywords: Sufism, Ru'yet, Ru'yet of Hearth, Means, Obstacles.

Tasavvuf Düşüncesinde Kalbin Rü'yeti

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

Öz

* Dr. Sevda Aktulga Gürbüz, Presidency of Religious Affairs, Ipekyolu Mufti, Van, Turkey.

Dr. Sevda Aktulga Gürbüz, Diyanet İşleri Başkanlığı, İpekyolu Müftülüğü, Van, Türkiye.

ysfgrbz65@gmail.com

ORCID 0000-0003-1450-4632

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 29 November / 29 Kasım 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 10 January / 10 Ocak 2022

Published / Yayın Tarihi: 24 January / 24 Ocak 2022

Volume / Cilt: 9; **Issue / Sayı:** 17; **Pages / Sayfa:** 174-192.

Suggested ISNAD Citation: Sevda Aktulga Gürbüz, "Tasavvuf Düşüncesinde Kalbin Rü'yeti", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/17(Ocak-January 2022), 174-192.

www.dergipark.org.tr

Rü'yet, Allah'ın dünyada ve âhirette görülmesi ile ilgili kelâmî bir kavramdır. Sûfîler âhirette Allah'ın görülebileceğini caiz görmeye beraber dünyada Allah'ın isim ve sıfatlarının kalp gözüyle görülmesinin mümkün olacağını belirtir. Kalp; sûfîlerce ilim, keşf, idrâk ve irfanî bilginin merkezi olduğu için ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yerdir. Rü'yetü'l kalp üzerine görüşler de, Allah'ı bilerek kudretinin eserlerini görmektir. Kalbî rü'yetin vasıtalarını mükâşefe, müşâhede, ilhâm, tecelli, basiret gibi hâl ve makamlar oluşturmaktadır. Sûfîlerin bu hâl ve makamlar ile rü'yet anlayışları; nimeti ve musibeti vereni görme, ilâhî hakikatlere mazhar olma anlamındadır. Sûfîler açısından kalbin rü'yetini engelleyen hususlar ise hicab, mâsiva, havâtır (seytan-nefs) gibi unsurlardır. İnsan kalbini örten perdelerden kurtulursa mülk, melekût âlemleri başta olmak üzere çeşitli gaybî rü'yetlere mazhar olabilir. Çalışmamız da kalbî rü'yetin ilâhî zâtın isim ve sıfatlarının sûfîlerin nazarına göre nasıl değerlendirildiği üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Rü'yet, Kalbin Rü'yeti, Vasıtalar, Engelleyen Hususlar.

Tasavvufî anlayışta marifetin mahalli olarak kullanılan kalp kelimesi; idrâkin aslî vatani, Tanrı ile irtibat haldeki görmenin, şuur, vicdan, his, idrâk ile aklî kuvvetlerin merkezi olarak tarif edilmektedir.¹ Tasavvuf ehline göre kalp, Allah'ın evidir ve bu evi sahibinden başkasına bırakmamak esastır. İnsanın hakikatının merkezi olan kalp sûfîler açısından insana bahşedilmiş en büyük nimettir. Hz. Ömer'in "Kalbim Rabbimi gördü. Zira takva sayesinde Rabbim ile kalbim arasında perde kalmamıştır." ifadesinden yola çıkarak beden şehrinin padişahı kalbin sıfatlarını bilmek, birçok mutasavvıf için tasavvufun esasıdır.² Kalp; ilim, keşf, idrâk, irfan ve kesbi bilgilerin hâsıl olduğu rabbânî latifelere mazhar olduğu için ilâhî hitabın mahalli, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yeri olmasının yanında ilmin, bilginin ve marifetin kaynağı nurlu ve soyut cevherdir.³ Sûfîler açısından Allah'ın velilerine ait olan bu marifet sayesinde kalp, hakkı müşâhede ederek kimsenin görmediği hakikatlere ulaşır. Bu hakikatler, marifet ile eşanlı kullanılarak yakîn kavramı ile belirtilen kalplerin sefasıyla gaybleri müşâhede etmektir.⁴

Rü'yet konusu, kelâmî bir husus olarak Allah Teâlâ'nın âhirette ve dünyada görülüp görülemeyeceği ile ilgili tartışmalara dayanmaktadır. Allah Teâlâ'yı görmek, genel olarak

¹ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhati'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân), 2/1170.

² Ahmed b. Abdurrahman b. Kuddâme Makdisî, *Muhtasarü Minhâci'l-Kâsîdîn*, thk. Şuayb Arnavut-Abdulkadir Arnavut, (Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1978),148; Ebû Hâmid el-Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.),1/34.

³ Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*,3/19; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, (Mısır: b.y.y, 1892),156.

⁴ et -Tehânevî, *Keşşâfü istilâhati'l-funûn ve'l-ulûm*,2/1812; Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*,218; Ebu Talib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb*, thk. Muhammed İbrâhim Muhammed Rızvânî, (Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 2001),379.

Ehl-i Sünnet âlimlerince aklen câiz naklen vacip iken⁵ Mu'tezile ve Şîâ, "tevhid" anlayışlarının gereği olarak rü'yeti reddetmektedir.⁶ Tasavvuf anlayışında rü'yet, Kur'ân ve Sünnette var olan delillerin zahirî ve bâtinî yönden yorumlanması şeklinde tezahür etmektedir. Allah'ı âhirette görmek, tasavvuf düşüncesinde kabul edilmekle beraber "Allah'ı görmekten" kastedilen şey, O'nu dünyada veya ahirette bedende bulunan biyolojik gözle görmek değil, tasavvuf dilinde "aynu'l-kalb, dîde-i can, ayn-ı cem', aynu'r-rü'ye, ayne'l-yakîn" denilen kalp/gönül gözüyle görmektir. Tasavvuf ehlinin kalp gözüyle görmekten maksatları, Allah'ın zât, fiil, isim ve sıfatlarının çeşitli seviyelerde tecelli etmesidir.⁷ Bu mânada "Biz Allah'ı görüyoruz" diyen sûflerin durumu "Biz Allah'ı biliyoruz, kudretinin eserlerini görüyoruz" anlamında değerlendirilir. Yoksa gerçekten Zât-ı Bârî görülmez. Çünkü o görülmekten münezzehtir."⁸ Çalışmamız gözle görme anlamında Allah'ın zâtının dünyada ve âhirette görülüp görülmeyeceği hususu değil; sûflerin keşf, şuhûd, ilm-i bâtin ve ilm-i ledün gibi isimler verdiği kalb ile rü'yeti sıfat ve tecellilerin merkezi olarak değerlendirmelerini kapsamaktadır.

2. KALBÎ RÜ'YETİN VASITALARI

2.1.Mükâşefe

Tasavvufî açıdan kalbî rü'yet ile yakından alakalı olan mükâşefe; gaybi manalara vakıf olma, kalbe tab' olan her sûretin açılması ve Allah'ın tecellilerini temaşa anlamlarında kullanılmaktadır.⁹ Allah'ın sıfatlarını görmeye engel olan duyular âlemindeki perdelerin kalbe zarar verdiğini belirten sûfler, riyâzet ve tasfiye yöntemleri ile perdeleri kaldırmanın mümkün olduğunu söylerler. Manevi perdelerin kalkmasıyla gayba ait birtakım keşfi hâller gerçekleşince mükâşefenin gayesi olan mârifet elde edilerek kalbî bilgi sağlanır.¹⁰

⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehl-i Sünne*, thk. Mecdi Bâsellûm, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005),1/137; Ebu'l-Muîn Neseî, *Tabsîrâtü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay, (Ankara: y.y., 1993),1/508; Necmüddin Ömer Neseî, *Şerhu'l-akâid*, (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2016),57; Abdullatif el-Harputî, *Tenkîhu'l-kelâm fi âkâidi ehli'l-İslâm*, haz. Fikret Karaman, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016),164; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu usûlû'd-dîn*, çev. Ömer Aydın, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016),130-131; Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikad*, çev. Kemal Işık, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1971),45.

⁶ Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Muhammed Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzîhü'l-Kur'ân*, nşr. Hıdr Muhammed Nebhâ, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008),172-173; Ebu'l-Kâsım Alî b. El-Hüseyin eş-Şerîf el-Murtezâ, *Emâli'l-Murtezâ (Gurerü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Beirut: Mektebetü'l-'asriyye, 2004),1/49-52.

⁷ Süleyman Uludağ, "Rü'yet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: 2008), 35/ 310-311.

⁸Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısırî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları,2004),289.

⁹ Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rifât*,145,265.

¹⁰ Süleyman Uludağ, "Keşf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara:2002), 25/ 210; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları,2015),222.

Gayba dair bilgilerin mahalli olan kalbin rü'yetinde önemli bir merhale olan mükâşefenin zuhurunda "kalbe atılan nur" un önemini belirtmek gerekmektedir. Nur; sūfî anlayışta Allah'a giden yolun kula açılması, sadrın aydınlatarak Allah'tan açık bir beyan üzere rü'yete mazhar kılınmasıdır.¹¹ Keşfin mazharında nurun vasıta olması, "Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar"¹² âyetindeki genişliktir. Zira nur kalbe atılınca göğüs genişleyerek açılır ve ilâhî cömertlik fışkırır.¹³ Bir kısım sūfî, Miraç Gecesi Hz. Peygamber'in mükâşefe ettiği çeşitli mucizelerin bu nurla kalbine ilkâ ettiğini belirtir. Nur, mükâşefeyi sağladığı için kalpte meydana gelen rü'yet ile mâna âlemi temaşa edilir.¹⁴

Sūfîler; Kitap ve Sünnete gereği gibi iman etmenin, yiyip-içilen şeye haram karıştırmamak için çaba ve gayret göstermenin kalpte çeşitli seyirlere kapı açacağını belirtir. Bu seyir; melekût âleminde mânaların akıtılması ile peygamberlerin bilgi ve mesajlarını almaktır.¹⁵

Mükâşefe, kalbin rü'yetidir. Kalbin üzerindeki hicapların kalkarak ilâhî nurun tecellî ettiği yerdir. Şek ve şüpheli hususların çözülmesi ile kalbin gizli hâllerine vakıf olunur. Kalp gözü olmayan kimselerin keşf hakikatini anlamayacaklarını söyleyen hak ehlinin söylemleri, dinin bâtın tarafının olduğunu ve gayba vakıf olmanın imkân dâhilinde olduğunu göstermektedir.¹⁶ Sūfîler bu bağlamda mükâşefeyi engelleyen perdenin açılması için cismanî kir ve beşeri sıfatlardan arınmanın önemine değinmektedirler.

2.2.İlhâm

Kalple ilgili önemli kavramlardan biri olan ilhâm, doğrudan ve aracısız Allah'tan alınan bilgidir. Bu bilgi temiz kalplere şimşek parıltısı gibi gelir.¹⁷ İlhamî bilgi ya ilâhî hitâbı işitmek ya da gayb âlemini görmek suretiyle elde edildiği için özel ve genel olarak ikiye ayrılır: Özel anlamdaki ilhâm velîlere ve asfiyaya/saf-derunlara mahsus olup bunun da biri vasıtalı, diğeri vasıtasız olmak üzere iki şekli vardır. Vasıtalı olan ilhâm, hâtiften gelen ses,

¹¹Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'*, thk. Osman İsmâil Yahya, (Beyrut: Mektebetü'l-Kasûlukiyye, ts.),121; Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el- Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân fi hakâ'iki'l-Çur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 3/11.

¹² En'am, 6/125.

¹³ Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/29-32

¹⁴ W. William Chittick, *The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology*, (New York: State University of New York Press,1998),189-190;Yusuf Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, (İstanbul: DOĞUBATI, 2015), 201.

¹⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), 1/399, 652;217.Mektup, 286. Mektup; Ebû Hafs Şehâbeddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*. Thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun, (Kahire: Dâru'l-Maarif,1116),590.

Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 1/115.

¹⁶ Gîsûdirâz, *Müntehabât-ı Şerh-i Temhîdât*, thk. Affî Useyrân, (Tahran: Temhîdât İntişârât-ı Menûçehrî, 1966),360-30.

¹⁷ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es- Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd ve'l-ahirun, (Bağdad: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîsiyye,1960),394.

yani kaynağı belli olmayan bir sesin işitilmesidir. Bu sesi işiten kimse onun anlamını ve neyi kastetmekte olduğunu kavrar. Peygamberlere vahiy yeni gelirken bu durum görülür. Velîler de hâtiften gelen sesleri işittiklerini söylerler.¹⁸ Genel vahiy ise kulun nereden ve nasıl geldiğini bildiği ilimdir ki meleğin müşâhedesi yoluyla peygamberlere mahsus olan vahiydir.¹⁹

İlhâm sûfilerce gaybi hakikatlerin bilgisine ulaşmada Allah vergisi bir kazanım olarak görülür.²⁰ İlhâma mazhar olan velî ve Allah'ın seçkin kulları, gayb âleminden bazı mâna ve hakikatleri vasıtasız ilhâm ile alabilir. Bu, 'kazf' olarak kalbe ilkâ olunan kıyas ve delille bilinmeyen ezeli ve saf hakikati ortaya çıkaran ilimdir. İbnü'l-Arabî, ilhâmı kalpte hâsıl olan bilginin doğrudan ve vasıtasız elde edildiğini dolayısıyla akıl ve duyular ile kazanılan bilgiden daha güvenilir olduğunu belirtir.²¹ Gazâlî, vahiy ile ilhâmın kalbin melekût âleminin sırlarına ulaşan anahtar olduğunu belirterek kalplerini arındırma çabası içerisinde bulunan evliyanın aldığı bilginin levh-i mahfûzdan yansıdığını ve bu yansımanın Rumların nakışlarının Çinlilerin duvarına yansması gibi hakkın tecellilerinin kalpte yansması olduğunu ifade eder.²² Gazâlî açısından ilhâm; saf ve her şeyden uzak olan kalbe gayb kandilinden gelen ışık ve küllî nefsin cüzî nefsi aydınlatmasıdır.²³

İlhâm ile kalplere gayb perdesinin ardından bazı bilgilerin ilka olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber Mü'minun Sûresi'nin on üçüncü âyetini okurken Hz. Ömer bu âyetin son kısmını Hz. Peygamber'den önce okumuştur. Hz. Peygamber "Allah hakkı Ömer'in lîsânı ve kalbi üzerine koymuştur"²⁴ buyurmuş, Hz. Ömer'in vahiy ile uyumlu bu ilhâma "Muvafakât-ı Ömer" denilmiştir.²⁵ Hz. Ebubekir'in vefat ederken doğacak bebeğin kız olacağını söyleyerek buna göre vasiyetini hazırlaması, Hz. Ömer'in hutbe okurken savaşta olan ordu komutanına "Ya Sâriye, dağa çekil" şeklindeki hitabı ilhâmdır.²⁶ Bu örneklerin yanında Allah'ın kalplere verdiği ilâhi nurdan ilhâmımlarla kitaplar yazan şiir, edebiyat,

¹⁸ Uludağ, "Rü'yet", 284.

¹⁹ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/22

²⁰ Harîs el-Muhâsibî, *Kitabü't-tevehhüm bî-keşfi'l-ahvâl ve şerhi'l-ahlâk*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Ata, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sakaff,1991),125.

²¹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddîn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2011),1/382.

²² Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/26-27.

²³ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *er-Risâletü'l-Ledüniyye*, Mecmûatü Resâil'il-İmâmi'l-Gazâlî içinde,(Beyrut: 2000), 231-233.

²⁴ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et- Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Fakih, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), Menakib, 17.

²⁵ Celâlüddîn Süyûtî, *Tarihü'l-ḫulefâ*, thk., Hamdî ed-Demirdâş, (b.y.y: Mektebetu Nezâr, 2004), 100-105.

²⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 141-145.

musiki, mimarî alanlarda eserler veren sûflerin kaynağı da melekût âlemine açılan ilhâmdır.²⁷

İlhâm Allah tarafından çeşitli vasıtalarla verilebilir. İnsana düşen ise nefsi arındırmak sûretiyle ilhâma hazır hale gelmektir. Sûfler; riyâzet, murakabe, tefekkür ve zikir ile meşgul olmakla beraber kalbini mâsivadan çekerek gözü, kulağı ile O'nun tecellilerini müşahede eden kimsenin ilhâm sahibi olacağını belirtir.²⁸ Kalbi kandile benzeten mutasavvıflar için kandil ne kadar temiz ve katıksız olursa yanışı güzel ışığı da fazla olur. Ona başka şey karıştırıldığı zaman sıkıntılar başlar. İlham da kalbin letafetinin bozulmadığı yerde zuhur ederek ilâhî rü'yete mazhar olur.²⁹

2.3. Tecelli

Genellikle tasavvuf ehli tarafından kullanılan tecelli; kalpte ortaya çıkan parıltı, gaybden gelen ve kalpte zâhir olan nurlardan kalbe açılan hakikatlerin Hakk'ın esma perdelerinden bir perde arkasından zuhuru ile Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla salikin kalbine doğması, görünmeyen kalplerde görünür hale gelmesidir.³⁰ İbnü'l-Arabî'ye göre havâs ehli ârifler tecelliye yaşayabilir. Ancak Allah; isim, sıfat ve e'âlinde zaman zaman gizli kalmayı istediği için ârif kulundan bile tecelliye esirgeyebilir.³¹

Allah'ın kuluna kendini açması, sıfatların tezahürü şeklinde sınıflandırılmaktadır. Allah'a yönelen kalbin nurlarla dolması, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme³² hitabının zuhurudur.³³ Sıfatların zuhurunda gayb âleminden şehâdet âlemine, kesâfetten letâfete bir açılım görülmektedir. Böylece Allah'ın sıfatlarından biriyle mesela "basar" sıfatıyla tecelliye maruz kalan kimse kalple çeşitli rü'yetlere mazhar hale gelebilir. Allah beşerî perdelerden ayrılarak gaybî temâşa etmesine sebep olan bu rü'yetlerin içerisinde doğrudan Allah hitabı, meleklerle konuşma, peygamberlerin ruhlarıyla karşılaşma yer almaktadır.³⁴ Allah bir kimseye "vücûd" sıfatıyla tecelli ederse, "mâ fi'l-vücûdî sivâllâh" (Allah'tan başka varlık yoktur) lafzı ortaya çıkar. Hak "vahdâniyet" sıfatı tecellî ettiğinde, "mâ fî cübbetî

²⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 3: 116-117; Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, (İstanbul: Ensar Yayınları,2016),667.

²⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 42-43.

²⁹ el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*,1/471.

³⁰ Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*,73-74; Süheylâ Müsevî Sircânî, *Ferhengnâme-i tatbikî ta'rifhâ ve istilâhât-ı irfânî*, (Tahran: y.y., 1952), 57-60; et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhati'l-funûn ve'l-ulûm*, 385.

³¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*,4/591.

³² Muhammed b. İsmail el- Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr,2002),İman, 1.

³³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/39-41,324. Mektup.

³⁴Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyalari (İslamda Rüya ve Rüya Tabiri)*, çev. Tuba Türkmen, (İstanbul: Kabcacı Yayımevi,2005),193.

sivâllâh"(cübbemde Allah'tan başkası yoktur) ve "kıyâm-binefsihî" sıfatı "subhânî mâ a'zame şânî"(kendimi teşbih ederim, şânım ne yücedir) gibi sözler tahakkuk eder.³⁵

Allah'ın dağa tecelli etmesiyle beraber dağın paramparça olup yansıması sûfî anlayış açısından, Allah'ın sıfatlarının varlığın aynasında görünmesidir.³⁶ Bu ayna; kalpte kibir, riya, kin, haset gibi kötü duygulardan arınırsa parıldar. Kalpleri cilalanmış olanlar, günah hususunda halvete girenler,³⁷ hakkın varlığında yok olanlar³⁸ ve nafil ibadetlere devam edenler³⁹ tecellilere mazhar olur.

Sûfîlerin tecelli anlayışlarının nimeti, musibeti vereni görme/bulma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla "Rabbimizi gördük" söylemleri, mutasavvıflarca perdelerin açıldığı, değişik sıfat ve fiillerin tecellilerinden ibarettir.

2.4. Basiret

Tasavvufî anlayışta basiret, ârifin kalp gözünün açılarak Allah'tan başka bir şeyi göremez hale gelmesi, kalbinin manevi sıralara ulaşması, Allah'ın nuruyla bakması ve görmesidir.⁴⁰ Sûfîler, dış âlemi gören bedendeki gözden başka iç âlemi gören kalp gözünün bulunduğunu ve bu gözün açık, parlak hale gelmesiyle manevi hakikatleri görerek küllilerin müşâhede edebileceğini belirtir.⁴¹

³⁵ İsmail Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011),372; Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları,2011),224.

³⁶ Âlemi ayna yaptı ve kendini gösterdi
Gizli ve açık olan her şey O'nun cemâlinin aksidir.

Onun hüsnü cihan nakşında tecellî edince,

Var olan bütün bu âlemi zahir etti. Bkz. Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*,372).

³⁷ Bu devir, senin devrindir.

Çünkü kelîm olan Musa bile daima senin zamanını arzuladı.

Musa, senin devrinin parlaklığını, o devirdeki tecelli sabahının zuhurunu gördü de;

"Yarabbi, o ne rahmet devri... o devir, rahmetten de ileri... o devirde rüyet var.

Musa'nı denizlere daldır da Ahmet'in devrinde izhar et" dedi.

Allah dedi ki : "Sana o devri onun için gösterdim, o halvetin yolunu onun için açtım." Bkz. Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbulak, İstanbul: MEB Yayınları,1990, 2/355-360.beyitler.

³⁸ Hakkın varlığında yok olan kalbinde Allah tecelli ettiği için Hakk'tan bahsetmek anlamında ene'l-hakk der. Bkz. Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 2/288.

³⁹ Kudsî hadîste şöyle buyrulmaktadır: "Kulum bana nâfile ibadetlerle de yaklaşır. Nihayet onu severim; onu sevdim mi, artık gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı, düşünen aklı ve konuşan dili olurum." Buhârî, Rikâk, 38. Sırrıyla hareket edenler bu tecellilere ulaşabilirler. Bkz. Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı*,321.

⁴⁰ Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, 66; Abdurrezzâk Kâşânî, *İstîlâhâtü's-sûfîyye*, thk. Abdula'l Şâhîn, (Kahire: Dâru'l-Menâr,1996), 64

⁴¹ Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, ter. Mustafa Kara, (İstanbul: y.y.,1989),115; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Anka Yayınları, 2005),31.

Basiret, kudsi nurla nurlanan kalbin yetisi olduğu için çeşitli rü'yetlere mazhar olabilir. Bu rü'yetler, latif isimlerin tecellilerini ve sıfatlarını müşâhede etmektir.⁴² İnsanın kalbinde ışığın ve hayatın enerjisinin sağlandığı bir noktacık bulunmaktadır ki bu basirettir. Sezgisel bir derinliğin var olduğu bilinen, rasyonel aklı ve baştaki gözü aşan bu basiret⁴³ şer'î hususların gereklerini yerine getirmekle gerçekleşebilir. Kalbini kötü huylardan temizleyen, zikir, ibadet ve diğer alıştırmalar yapan salık, basiret nuru ile hakikatleri kavrar.⁴⁴

Tasavvuf erbabının basirete önem vermelerinin nedeni, kalbin kuvvetinin idrak yeri ve hakkı batıldan ayıran bilgi olması hasebiyledir. Normal bir görmenin tekniğini içermeyen, sağlam bir anlayış gerektiren basiret, cihet körlüğünden farklıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de inceden inceye düşünüp keşfedemeyen kalplerden, gözlerini perde kaplayarak kalp gözü körleşenlerden ve Hz. Muhammed'in davetine kör olan gözlerden bahsederek⁴⁵ bakmak ile "görme"nin farklı olduğunu bildirmektedir. Zira, müşrikler her ne kadar zahiri gözle baktıysa da haktan alabildiğine uzak oldukları için Hz. Peygamber'e sadece bakmış ancak onu basiret ve hidayet nuruyla görememişlerdir. Ebû Cehil, Ebû Leheb ve başka bir sürü inkârcı,⁴⁶ Hz. Muhammed'i gördükleri halde yine de cehennemlik olan talihsizlerden oldular.⁴⁷ Basireti olmayan, İslam nurunun hakikatine baktığı ve şahit olduğu halde görmeyen bir diğer varlık iblistir. Cennet nuruna âmâ kesilen iblis, Hz. Âdem'e bakmış ancak onun hakikatini görememiştir. Bu örneklerin yanında Hz. Muhammed'e müezzinlik yaparak İslam sevgisi ve öğrenme azmi ile dolu olan basiret gözü açık olan İbn Ümmü Mektûm, âmâ idi ve Resûlullah'a bakamamıştı. Ancak basiret nuru ile Resûlullah'ı görmüş ve ona inanmıştır.⁴⁸

⁴² Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alf el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâ'irin*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,1988),78.

⁴³ Hâsılı ey gözü açık kişi, bu iki göz, sana yüzlerce anadır, yüzlerce baba!

Hele gönül gözü yok mu? O, bu göze nispetle yetmiş kat azizdir, yetmiş derece kuvvetlidir...

Bu iki duygu gözü, onun nimetiyle geçinmededir.

Kim can gözüyle görürse gözü, her şeyi apaçık görür.

Canı, halkın tevâtürüyle kanaat etmez, inancı, gönül gözünden meydana gelir. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/337-338.beyit ve 6/4405-4406.beyitler.

⁴⁴ Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*,320.

⁴⁵ Bakara,2/7, 180; A'raf,7/198, 203;Yâsin, 36/9.

⁴⁶ Akıl, bu iki renkli tılsım yüzünden Muhammed'le Ebû Cehillerin savaştığı gibi duygu ile savaşır durur.

Kâfirler, Ahmed'i beşer gördüler. Çünkü onun ayı böldüğünü görmemişlerdi.

Hissine ait gözüne toprak serp. His gözü, akla da düşmandır, dine de.

Allah duygu gözüne kör dedi, putperest dedi, bizim zıddımız dedi.

Çünkü o, köpüğü gördü de denizi görmedi.

Bu demi gördü de yarını görmedi. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1610-1616. Beyitler.

⁴⁷ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-meshûr bi't-tefsîri'l-kebir ve mefâtihi'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 15/98; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî, *Tefsîrû't-Taberî Câmîu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (b.y.y.: Dâru Âlemi'l-Kütüb,ts.),13/224; Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, thk. Ahmed Arâm, (b.y.y.: y.y., ts.),580-581.

⁴⁸ Hele basireti açık olan yok mu?

O, bu göze nispetle yetmiş kat azizdir, yetmiş derece kuvvetlidir.

Basiret, kalbin rü'yetidir. Kalp ile gayb arasında perdeleri kaldırma ile melekût âleminin sırlarına ulaşılabilir. Bâtını basiret de denilen iman nuruyla bakma "Biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu, gizli sırlarını gösteririz"⁴⁹ şeklinde tezahür eder. Yine bu bakış, Hz. Ömer'in "Kalbim Rabbimi gördü. Zira takva sayesinde Rabbim ile kalbim arasında perde kalmamıştır" sözünün gereği ilâhî cömertliğin fişkırmasıdır.⁵⁰

Basiretin açılışının gözden başlayıp yüz, göğüs ve sonrasında tüm bedeni kaplaması; benlik perdelerini ortadan kaldırarak küllîyi müşâhedeyi sağlar. Benlik perdeleri ise dünya sevgisi ve diğer afetlerdir. Dünyadan zühd üzere ibadet ve riyazet etmekle o perdeler kalkar. Özellikle kalbin kötülüklerden temizlenmesiyle sonuçlarından korkulmayan bir lezzet oluşur. Bu lezzet, basîret gözüyle hakikati görmektir ki bu durum gaybların gaybında, aklın sınırlarının ötesinde ibarelerle ifade edilmesi mümkün olmayan ilimler ve sırlara işaret eder.⁵¹

Basiret, varlığın hakikatini gösteren kalbin mânevi ilmidir. Mutasavvıflar, basiretle görülenin duyular ötesinde yaratıcı kudretten doğan idrak sayesinde olduğu belirtmişlerdir. Basiret için kalbi mâsivadan temizlemek ve ilmi ilâhiye uygun hale getiren kimse gayb âleminin perdesini aralayan kalp gözü ile baktığı şeyi tevhid nazarıyla anlamlandırarak maddi ve mânevi dünyanın sırlarına erişebilir.

2.5. Yakîn

Tasavvuf düşüncesinde yakîn; kalpte her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak katî, zaruri ilâhî bilginin delile değil iman gücüyle apaçık görme, bir şeyin hakikati hususunda kalbin mutmain olmasıdır. Gözün gördüğü şeyin ilim, kalbin gördüğünün ise yakîn olarak zikredilmesi, müşâhede ve hakiki rü'yetin mahalli olduğunu göstermektedir.⁵²

Yakîni bilgi, hakkı düşünmeyi sağladığı için mânevi hâl, mükâşefe ve tecellileri temin eder. Bunlar; kıyamet gününde perdelerin açılarak hakikatin görülmesi; sınır ve keyfiyetten uzak iman hakikatlerinin açılması ve velilere kerametle kudret-i ilâhiyye âsârının delillerini görmesidir. Ayrıca bu bilgi, peygamber nurunun kandillerinden alındığı için zat, sıfat ve fiilleri görecekle marifete büründürebilir.⁵³

Bu iki duyu gözü, onun nimetiyle geçinmededir. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/338-340.beyitler

⁴⁹ En'âm,6/75.

⁵⁰ Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/35-38;2/362-364.

⁵¹ Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, 115; Herevî, *Menâzilü's-sâ'irîn*, 79; Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*,321.

⁵² Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, 217-218; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensarî İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr,2010), 7/793; Kâşânî, *Istîlâhâtü's-sûfiyye*, 274; Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 553; Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*,(İstanbul: Kbalcı Yayınevi,2012), 378.

⁵³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/25, 317. Mektup.

Tasavvufî anlayışta yakîn, ilmî, aynî ve hakkî denilen dereceleri bulunmaktadır. Bilginin gerçekleşme şartlarıyla ilgili olan yakîn, havâs mertebesine geçişin ilk adımı kabul edildiği için gelişim ve ilerlemeye açıktır. Yakîn her hâlin özü ise her türlü şek ve şüphenin ortadan kaldıracak şekilde ve hakiki anlamda gaybı tasdik etmek olduğu için havâsın vatanı olur.⁵⁴ Burada kastedilen vatan, evin içine girerek içeridekileri bizzat görmek gibidir. Sıradan insanların ve kelamcılarının imanından ayrılan nokta bu görmede hata ihtimalinin olmamasıdır. Onların bu dereceye ulaşmaları zordur. Bu durum bir nesneyi gündüz gündüz vakti yakından gören ile diğerinin karanlıkta uzaktan hayal görmesi gibi farklıdır. Yakînin kalbi rü'yete dayanan özelliğinden hareketle sûfler, Allah'ın nuru ile bakan kimseler olan mukarrebun zümresinin bu bilgiye mazhar olacağını vurgulanmakla beraber zevk ve keşfe dayanan bu bilgi için mücâhede edilmesi gerektiğini belirtirler.⁵⁵ Bu mücâhede ile Allah'ın murat ettiği bir bakış ile kalplerin sırrı vasıtasız açılarak hidâyet nuru ile şek ve şüpheler yok olarak marifet gözüyle gayba bakılır.

Yakîn; aslında Allah'ın dünya şartlarında gözle görülmesi anlamında değil, akıl ve basiret gözü açık bir şekilde Allah'ı tanımak, sıfatları ile sıfatlanmak⁵⁶ ve marifet nuru ile bilmek anlamındadır. Kalbin aklın yerine Hakk'ın bilgisini tam olarak kavrayabileyeceğini belirten sûflere göre yakîn, zevk ve keşf ile kulun kalbindeki şüpheden kurtuluşudur.

2.6. Müşâhede

Müşâhede ilâhi hikmetleri görmeye başlayarak şahitlik etme, Allah'ı ve onun tecellilerini kalp ile görmektir. Çünkü müşâhede halinde bulunan zât تنها yerde de, topluluk içinde de Hak Teâlâ'yı kalp ile görür.⁵⁷ Sûflere göre müşâhede; Allah'ı kalben görmek, eşyayı tevâhid emareleri ile görmek ve Hakk'ın kalpte hazır olması", mânevi basiretle gaybi hakikatlerin görülmesidir.⁵⁸

⁵⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, 69.

⁵⁵ Abdülkerim b. Hevâzin el- Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (Kâhire: Müessesetü Dâru's-Şa'b, 1989), 171; Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/35;

Ateşin varlığını sözle bildin, bu varlığa sözle yakîn hâsil ettinse pişmeyi iste, sözde kalma.

Yanmadıkça o bilgi, aynel yakîn değildir. Bu yakîn'i istiyorsan ateşe dal.

Kulak, hakikate nüfuz ederse göz kesilir.

Yoksa söz kulakta kalır, gönüle tesir etmez.

Bu sözün sonu gelmez. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/18, 860. beyit.

⁵⁶ Bâyezid-i Bistâmî şöyle söyler: Hakk'ı yakîn gözüyle nazar ettim. Bu durum beni varlıktan müstağni kıldı, kendi nûruyla nurlandırdı, sırlar aşikâr kıldı. Kendi azamet ve hüviyetini üzerimde izhar ederek sıfatları üzerinde düşündürdü. Bu sıfatların azameti yanında benim azametim hakirliğin kendisidir. Bkz. Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 183-184.

⁵⁷ Ebül-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1979), 3/221; İsfehânî, *el-Müfredat*, 352; Ebû Hasan Alî b. Osman el-Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfi, 2000), 575.

⁵⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 159; Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, 1892:299; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 262; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 223.

Tasavvuf ehli, zahiri şeylerin bedeni gözle, eşyanın hakikatının ise kalbi gözle görüleceğini belirtmektedir. Gözle görülen suretler, hicablarla doludur. Bunun yanında kalpteki müşâhede, setr ve kesinti olmadan nurların görüldüğü yerdir. Bu nurlar, karanlık bir gecede şimşegin kesintisiz çakıp geceyi aydınlatması gibi kalpte net olarak görülür.⁵⁹ Bedenî gözle yapılan müşâhede salikin tasavvuf yolunda ibret ve düşünmeyi kapsarken ârifler, O'nu her şeyde müşâhede ederek kâinatı O'nunla müşâhede ederler. Bu müşâhede kalpte ilâhi nurun tecellileri olduğu gibi Allah'ın kalbine ilkâ ettiği, eserin aynasından yaratıcıya ulaştığı, ilâhî nurun şuaları vasıtasıyla kulun Rabbini zevken görerek hayat bulduğu mesajdır.⁶⁰

Kalbin müşâhedesini onu saflaştırma ve temizleme ile sağlar. Bu safiyet, peygamberlerin ruhlarını görerek onlardan mesajlar alma ve meleklerin seslerini duymaya vesile olabilir. Ancak Hakk'ı doğrudan görmeye takat getiremeyen kul müşâhede ile O'nu belirli bir şeye hasretmiş olarak nefsinde bulunduğu delil ile ikrar edebilir. Bu deliller zât, sıfat ve fiil olarak eserin aynasından yaratıcıyı bilmek ve O'na ulaşmanın sırrına muttali olmaktır.⁶¹

Müşâhede, kalbin rü'yetidir. Allah her şeyde eseri görülmesi manasında yerin ve göğün nurudur. Allah'ı kalben görmek, iman nuruyla zevken görmektir. İman nuruyla müşâhede "gördüğüm her şeyin beraberinde Allah'ı da gördüm" diyen sūfinin Allah'ın asârının zuhurunu mahlûkatta görmesidir. Muhabbetin semeresi olan müşâhede de "Allah'tan başka bir şey görmedim" veya "gözüm O'nun yüzünden gayrını görmedi, kulağım O'nun sözünden başka bir şey işitmedi" diyen sūfinin keşfi ve zevkî olarak kalple görmesidir.⁶²

Allah'ın bütün sıfatlarıyla kalpte kendini izhar etmesi, riyâzet ve mücâhede ile kalbin parlatılmasını, nefsin arzularından kurtulmayı gerektirmektedir. Kontrol altına alınan nefis, düşünce ve meşgalelerden sıyrılan kalpte Allah'ın sıfatlarını müşâhededeki başka bir şeyi arzulamaz. Müşâhede, mücâhede ile verilen nimettir.⁶³

⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 159; Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 220.

⁶⁰ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Munkız Mined'Dalâl*, thk. Dr. Muhammed Said Ramazan el-Bûtî ve Diğerleri, (b.y.y.: y.y., 2010), 554-555; Serrâc, *el-Lüma'*, 101; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 4/186

⁶¹ "Her güzelin güzelliği, O'nun cemâline ödünçtür,

Hatta her güzel, O'nunla güzeldir.

O perdenin ardında oturan, Zât'î Şe'nle,

Gösterdi Kendi'ni dini ve dünyevi mazharlarda,

Zât, sıfat, fiil ve eserin ne olduğunu anla." Bkz. Nureddîn Abdurrahman Câmî, *Levâiyih*, ter. Şemseddin Sivâsî, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016,) 115.

⁶² Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf*, çev. Ekrem Demirli ve Diğerleri, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, 252.

⁶³ Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 4/730-745.

2. Sûfler Açısından Kalbin Rü'yetini Engelleyen Hususlar

2.1.Hicab

Tasavvufi anlamda hicab; bir şeye niyet ederek yönelen saliki yönelinen ve aranan şeylerden engellemesi, insanın yaratıcısı ile kurbiyetinin perdelenmesidir.⁶⁴ İnsanı haktan perdeleyen birçok hicab bulunmaktadır ve kalbin rü'yetini engelleyen perdelerin aşılması gerekmektedir. Bu perdeler, benlik ve dış dünyadan kaynaklanan bilgi, statü, güzellik, mal ve makam gibi geçici dünya zevkleridir. Gazâlî, bu perdelerin zulmetten yaratıldığını ve kalbin tecellisini engellediğini belirtir.⁶⁵

Kalbin rü'yetini engelleyen hicablardan kurtulması demek aslında kulu Hak'tan başkasıyla meşgul eden her şeyden arınmasıdır. Bu arınma ile âriflerin kalpleri, görebilecekleri şeye yönelerek "Hakk, beni bir an bile kendisini görmekten engelleyecek olursa inler ve feryat ederim" sözünü söyletir.⁶⁶ Serrâc'ın belirttiği gibi iman hakikatine ulaşan kalpler O'nun sıfatlarını görür. Hak, görme işini kalbe nispet ettiği için kalbin korunması gerekir. Nitekim Gazâlî, kalbi göle benzeterek gölün dibindeki berrak suların fişkırmasını göl suyunun kalıntısı olan kara çamurla birlikte bütün suyu boşaltmaya bağlar. Eğer dışarıdan su gelmemesi için bütün derelerin önüne bent çekilirse ve gölün tabanının alttan su fişkırincaya kadar kazılırsa dipten su kaynamaz. Aynı şekilde kalp dışarıdan gelen şeylerden korunmadığı sürece kalbe gelen bilgiyi elde edemez. Kalbe gelen bilgi ise kalp perdesinin açılması demektir. Böylece melekût âlemiyle münasebet başlar. Bu sayede başkasının uyku halinde gördüklerini ârifler uyanık olarak görmeye başlar. Peygamberlerin ruhlarından dahi istifade ederek yerdeki ve gökteki melekûtun bilgisi âriflerin kalbine verilir.⁶⁷

Görmek ve bilmek açısından hicab, sıfatlarının tecellisinden perdelenmek demektir. Âlim sıfatından perdelenme cehalete yol açarken sem'i sıfatından perdelenme hakikatten uzaklaşmayı doğurur. Bu, Hz. Peygamber'in peygamberliğini hak olarak bildikleri halde perdeli olarak yaşayanların cehaletten uzaklaşmamasına yol açan hicabın adıdır. Cehalet ise rü'yetin hicabıdır.⁶⁸

⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, 421; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 157.

⁶⁵ Gazâlî, *İhyâ' ulûmi'd-Dîn*, 1/61.

⁶⁶ Muhammed Buhârî Müstemli, *Şerhi't-Ta'arruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, thk. Muhammed Rûşen, (Lucknow: Nawal Kishore, ts.), 1/27.

⁶⁷ Chittick, *The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology*, 186.

⁶⁸ Muhammed b. Abdulcebbar b. Huseyin en-Nifferi, *Kitâbu'l-Mevâkif*, thk. Arthur J. Arbery, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1934), 35,167.

Mutasavvıflar, hakkı tanımaya (marifet) ve O'nun sıfatlarını görmeye mâni olan her hâli hicab olarak görmektedir. Bu hicablardan en kalın ve kapalı olanı nefistir. Zünnûn el-Mısrî nefsin Hakk'ı müşâhede için perde olarak görürken Serî es-Sakatî, haktan perdelenmektense her türlü azabı çekmeye razı olduğunu belirtir.⁶⁹ Hallâc-ı Mansûr, nefsin kendine has perdeleri olan kalpte haktan başka şeyi düşünme, arzuların peşinde gitmenin aşılması halinde Allah'ın zikir ve kurb (yakınlık) kapısını açarak tevhid kürsüsüne veli kulunu oturtarak kalbî rü'yeti gerçekleştireceğini söylerken⁷⁰ İbnü'l-Arabî, nefsin riyâzete temizleyerek perdelerinden kurtaran salikin kalpte ilâhi tecellilere mazhar olacağını ifade eder.⁷¹ Hücvirî, Hz. Peygamber'in "kimi zaman kalbimi bir perde örttüğünde bunu kaldırmak için yüz defa tevbe-istiğfar ederim"⁷² hadîsine dayanarak ebedi hicab olan reynî hicabtan ve çabucak etkisi ortadan kalkan gayn hicabından kalbini Hakk'ın tecellilerinden uzak tutacağı için Allah'a sığındığını belirtir.⁷³ Nefs ubudiyetten uzak olmasına rağmen onu tezkiye ederek ruha dönüştürmek mümkündür. Kalbin görünmeyen âlemle ilişkisini kurabilmek için nefis mertebelerinin geçilmesi gerekmektedir. Özellikle son üç mertebede (radiye, merdiyye, safiye) kalp, yeri ve göğü yaratana yönelerek melekût âlemine açılarak "Nerede olursanız olun, gökleri ve yeri yaratanın yüzü oradadır"⁷⁴ sırrına mazhar olur.⁷⁵ Ayrıca nefse karşı Hz. Muhammed'in ahlâkıyla ahlaklanarak zikir ve ibadete devam etmek de kalp ile Rab arasında perdeleri ortadan kaldırarak marifet nurlarını tecelli ettiren mülk ve melekût âleminin sırları çözülür.⁷⁶

2.2. Mâsiva, Havâtır, Şeytan

Tasavvufî anlayışta Allah dışındaki her şey mâsivâ olduğu için bâtın makamların mahalli olan kalbi uzak tutmak gerekir.⁷⁷ Tasavvuf yolundaki salik gönlünde ve zihninde Allah'tan başka her şeyi silip atarsa tevhide yaklaşarak Hakk'ın sıfatlarıyla bezenir. Hakk'ı görmeyi engelleyen arzılardan kurtulan kalp, görünmeyeni görür hâle gelerek hakkın yönelmesinden hâsıl olan nurun parlamasını ve ışıdamasını sağlar.

Mâsiva; insanın gönül potansiyelini iyi işlemesine mani olan her türlü engeldir. Kalbin kir ve paslardan temizlenerek cilalanması ile kalpte keyfiyetsiz rü'yetler meydana

⁶⁹ Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, trc.Abdurrezzak Tek, (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 10,24;Serrâc, *el-Lüma'*, 413.

⁷⁰ Aynülkudât Hemedânî, *Temhîdât (Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar)*, haz. Halil Baltacı, (İstanbul: Dergâh Yayınları,2015),170-171.

⁷¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 2/159,3/65-67,87,89.

⁷² Müslim b. Haccac, *Sahîh-i Müslim*, (Beyrut: Dâru Tayyibe,2008), "Zikir", 41.

⁷³ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 70-71.

⁷⁴ Bakara,2/115.

⁷⁵ Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısrî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları,2004), 281.

⁷⁶ Gazâlî, *el-Munkız Mined'Dalâl*,396.

⁷⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,223.

gelebilir.⁷⁸ Mâsivâdan arındırılarak saf hâle getirilmiş kalbe ilâhî esmâların tecelli etmesi de mahlûkata tesir ederek onun ayna haline gelmesini sağlar.⁷⁹ Ayna haline gelen kalp, gözle görülemeyen gaybi hususları yakîn nuruyla görür. Sûfler açısından mâsivadan kesilmek, belanın karşısında dostu müşâhede etmenin verdiği sevinçle üzüntüden kurtularak kalpleri halktan koparak makam ve hal kaydından kurtularak dostun huzurunda bulunmanın sevincini yaşamaktır.⁸⁰

Tasavvufî anlayışta kalbin tasfiyesi ile irtibatlandırılan havâtır, "kalbe irade dışı gelen duygu, düşünce ve şuur alanına giren hitap" olarak tanımlanır.⁸¹ Hâtır olarak da zikredilen hitap dört şekilde zikredilir: İlki kalbe doğan fikir ve duyguların Rabbanî olması hasebiyle hata yapmayan kuvvetsiz ve tasallutsuz olan hitaptır. İkincisi; farz veya mendub olanı yapmaya teşvik eden meleklerden gelen ilhâmî hitaptır. Üçüncüsü; nefisten gelen ve insanın kalbine endişe, gam, keder, tasa düşüren hitaptır. Dördüncüsü ise şeytanın Hakk'a karşı gelmeye çağırdığı hitaptır.⁸²

Tasavvufî anlayışta kalp, tasallutsuz ve ilhâmî hitapları kabul ettiği gibi şeytanın vesveselerine de açıktır. Kalbi ayna gibi parlak görülerek vesveselerden biri olan günahla kararır ve şeytanın barınağı haline gelir.⁸³Hz. Peygamber'in "Kalbe iki duygusal hareket vardır. Biri melektendir, hayra yönlendirir ve Hakkı tasdik eder. Diğeri ise düşman olan şeytandan gelir. İnsanı kötülüğe sevk eder, hakkı yalanlar ve hayırdan alıkoyar. Kalbinde bunu bulan, şeytanın şerrinden Allah'a sığınsın"⁸⁴ hadîsinde buyurduğu gibi şeytanın vesvesesi kalbin rü'yetini engelleyen hususlardandır. Heva ve hevesine kapılarak şeytanın vesvesine kapılan kalbin düzeltilmesi gerekmektedir. Allah'ın dilemesiyle kalbini görmeye muktedir olan nefsin hidayete erdirir. Mekki'ye göre Allah'a tam tevekkül ve takva ile şeytandan kurtulmak mümkündür. Nefsin havâtırına iman nuru ile heva ve hevesinden men edilir. Şeytana ise İslam nuru ile karşı konulur. Böylece ilâhî isim ve sıfatın tecellilerini müşâhede ederek kul fenâ haline ulaşır.⁸⁵ Mutasavvıflar kalbin havâtırların tesirinden

⁷⁸ İnsan topraktan yaratılan bedenî cevheri iyi bir demire benzer, sen kendini cilala Bu sûretle de gönlün, sûretlerle dolu bir ayna kesilsin; ona her cihetten gümüş bedenli bir güzel aksetsin Demir cilâlanırsa, sûretler yüz gösterecek, kalpte gayb şekilleri yüz gösterecek; Hürî ve melek akisleri görünsün. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/2469-2474.beyitler

⁷⁹ Hakîkate erişmil kâmilin kalbi, bakan için bir aynadır Ruhları ve sûretleri yaratana görür

Varlıkların pası ortadan kalkıp Sıfatları, Hakk'ın sıfatlarıyla birleştiğinde, dikkat buyurun. Bkz. Hâkim Suâd, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 90.

⁸⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*,441-446.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 4/249;Kuşeyrî, *er-Risâle*,177

⁸² Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, 84;Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/41-42.

⁸³ Mekki, *Kütü'l-kulûb*,1/456.

⁸⁴ Tirmizî, *Tefsîr*, 36.

⁸⁵ Allah kalbe bir nazar ederek nefsi yatıştırır, içteki kötü niyetleri imha eder ve insanın düşmanı olan şeytanı kalpteki yerinden indirerek Allah'ın lütfettiği sırac-ı münirin (nur saçan kandil) nuruyla temizlenmiş olur.

kurtularak kalbî koruyarak ilâhî sırlara mazhar olanların sûfler olmasının Allah'a tam teslimiyetle kulluk etmeleri ve kalplerinde Allah'tan başka kimsenin bilmediği güzel düşüncelere sahip olmalarından kaynaklandığını belirtirler. Basiret erbabının kalpleri sahih keşifle rüyada görülebilecek rü'yetlere ve ilâhî tecellileri gündüz yakaza veya normal olarak görebilirler.⁸⁶

SONUÇ

Rü'yet "Allah'ı dünyada ve âhirette gözle müşâhede etmek" anlamında kullanılan kelâmî bir kavramdır. Sûfler Allah'ı baş gözüyle görmenin âhirette caiz olduğunu belirtirken dünyada kalbî rü'yet ile Allah'ı bilmenin, çeşitli hakikatlere ulaşmanın da mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Mutasavvıflar açısından kalp, Allah'ın isim ve sıfatlarının tezâhür ettiği mahaldir. Kalbin rü'yeti ile ledünnî ve keşfî bilgiler ortaya çıkabildiğinden marifet ehlinin kalbi kimsenin görmediği hakikatlere ulaşarak gaybleri müşâhede edebilir.

Sûfler kalbin mülk ve melekût âlemini kendisinde topladığını, kalbî rü'yetin gerçekleşmesinin ise birtakım vasıtalarla mümkün olabileceğini belirtir. Bunlardan ilki olan mükâşefe ile kalbe nur atılarak çeşitli bilgiler kalbe ilkâ edilir ve kalp mâna âlemini temâşa eder. Bu temâşa ise meleklerin, peygamberlerin bilgi ve mesajlarını almaya vakıf olmaktır. Kalbî rü'yetin vasıtalarından olan ilhâm, doğrudan Allah'tan alınan bilgi olduğu için gaybi hakikatlerin bilgisine ulaşmada kazanım olarak görülmektedir. ilhâm kalbin melekût âleminin sırlarına ulaştıran anahtarlardan biridir. Bu nedenle kalplerini arındırma çabası içerisinde olan Allah dostlarına hakkın tecellileri kalpte yansır. Sûfler açısından ilhâmın gerçekleşebilmesi de mücâhede, riyâzet, murakabe gibi hâllerle mümkündür.

Mutasavvıflar kalbi rü'yetin vasıtalarından olan tecelli ile hakikatlerin zuhur ederek görünmeyen kalplerde görünebileceğini belirtirken basiret ile kalp gözünün açılarak mânevi hakikatleri görebileceğini gaybi âlemlere kapı açılacağını ifade ederler. Ayrıca kalbî rü'yetlere mazhar olduktan sonra kalbin mutmain olması yakîni ilimle mümkündür. Bu bilgi Allah'ın dünya şartlarında gözle görülmesi anlamında değil; Allah'ı tanımak, sıfatları ile sıfatlanmak ve marifet nuru ile bilerek şüpheden kurtuluştur. Yakîn ve müşâhede ile kalpte

Bundan sonra tecellilere mazhar olan kalp, saf hâle gelen kalbe sahip olduğu için takva işaretleri üzerinde belirginleşir. Bkz. Muhammed b. İbrâhim Kelabâzî, *Kitâbu't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı.1994),137.

⁸⁶Gazâlî, *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, 3/91;Serrâc, *el-Lüma'*,15-16.

ilâhî nur kalbine ilkâ ederek eserin aynasından yaratıcıya ulaşılacağı de sûflerle zikredilmektedir.

Sûfler açısından kalbin rü'yetini engelleyen hususların başında hicap gelmektedir. İnsanı haktan perdeleyen hicaplar benlik ve dış dünyadan kaynaklı geçici dünya zevkleridir. Kulu Hak'tan başkasıyla meşgul eden her şeyden arındırarak kalbin korunması gerekir. Kalp dışarıdan gelen şeylerden korunmadığı sürece kalbe gelen bilgi sıfat tecellisinden perdelenir. Mâsiva, kir ve pasla kaplı olduğu için ilâhî hakikatlere engeldir. Kalpte keyfiyetsiz rü'yetler ancak saf haldeki kalbe tecelli eder. Mâsivadan şeytanın vesvesesine kapılmaktan uzaklaşmak ise ilâhî ve İslâmî nur ile sağlanır. Kalbin görünmeyen âlemlerle ilişkisini kurabilmek için nefis ile mücâhede; kalp ile Rab arasında perdeleri ortadan kaldırmak ve mülk ile melekût âleminin sınırlarına ulaşmak açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ankaravî, İsmail. Minhâcû'l-fukarâ. haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Aşkar, Mustafa. Niyazî-i Mısırî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Attâr, Feridüddîn. Tezkiretü'l-Evliyâ. thk. Ahmed Arâm, b.y.y.: y.y., ts.
- Bağdâdî, Abdulkâhir el-. Kitâbu usûlû'd-dîn. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. 'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Çur'â, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Baltacı, Halil. Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı, Eserleri, Görüşleri. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Câmî, Abdurrahman. Levâyih, ter. Şemseddin Sivâsî. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Chittick, W. William. The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology. New York: State University of New York Press, 1998.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. Kitâbu't-ta'rifât. Mısır: y.y, 1892.
- en-Nifferi, Muhammed b. Abdulcebbar b. Huseyin. Kitâbu'l-Mevâkif. thk. Arthur J. Arbery. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısırıyye, 1934.
- Gazâlî, Ebû Hâmid el-. İhyâ' ulûmî'd-Dîn. C.4 çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid el-. el-Munkız Mined'Dalâl. thk. Dr. Muhammed Said Ramazan el-Bûtî ve Diğerleri, b.y.y.: y.y., 2010.

- Gazâlî, Ebû Hâmid el-. el-İktisâd fi'l-İ'tikad. çev. Kemal Işık. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Gîsûdirâz. Müntehabât-ı Şerh-i Temhîdât, thk. Affif Useyrân. Tahran: Temhîdât İntişârât-ı Menûçehrî, 1966.
- Harputî, Abdullatif el-. Tenkîhu'l-kelâm fi âkâidi ehli'l-İslâm. haz. Fikret Karaman, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Hücvîrî, Ebû Hasan Alî b. Osman el-. Keşfu'l-Mahcûb. Kahire: el-Meclisî'l-A'lâ li's-Sekâfi,2000.
- İbnü'l-Arabi, Muhyiddin. Fütûhât-ı Mekkiyye. C. 6. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2011.
- İbn Fâris,Ebül-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ. Mu'cemü mekâyisi'l-luga. C.3. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. Lisanü'l-Arab. C.16. Beyrut: Dâru Sadr,2010.
- İmâm-ı Rabbânî. Mektûbât-ı Rabbânî. C.1/2. çev. Kasım Yayla. İstanbul: Merve Yayınları, ts. İsfahanî, Ragıp el-.el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Muhammed. Tenzîhü'l-Kur'ân, nşr. Hıdr Muhammed Nebhâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Kâşânî, Abdurrezzâk. Istilâhâtü's-süfîyye. thk. Abdula'l Şâhîn. Kahire: Dâru'l-Menâr,1996.
- Kelabâzî, Muhammed b. İbrâhim. Kitâbu't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî.1994.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-. er-Risâletü'l-Kuşeyriyye. Kahire: Müessesetü Dâru's-Şa'b,1989.
- Kübrâ, Necmeddîn-i.Tasavvufi Hayat. ter. Mustafa Kara. İstanbul: b.y.y.,1989.
- Makdisî, Ahmed b. Abdirrahman b. Kuddâme. Muhtasarı Minhâci'l-Kâsîdîn. thk. Şuayb Arnavut- Abdulkadir Arnavut, Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1978.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. Te'vîlâtü Ehl-i Sünne. thk. Mecdi Bâsellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mekkî, Ebu Talib el-. Kütü'l-kulûb fi mu'âmeleti'l-mahbûb. C.4. thk. Muhammed İbrâhim Muhammed Rızvânî. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 2001.
- Murtezâ, Ebu'l-Kâsım Alî b. El-Hüseyn eş-Şerîf el-. Emâli'l-Murtezâ (Gurerü'l-fevâid ve durerü'l-kalâid). thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Mektebetü'l-'asriyye, 2004.
- Müstemlî, Muhammed Buhâr., Şerhi't-Ta'arruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf, C.4. thk.: Muhammed Rûşen. Lucknow: Nawal Kishore, ts.
- Nesefî, Azizüddin. Tasavvufta İnsan Meselesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Nesefî. Ebu'l-Muîn,Tabsîrâtü'l-Edille. C.2. thk. Hüseyin Atay. Ankara: y.y.,, 1993.
- Nesefî, Necmüddin Ömer. Şerhu'l-akâid, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2016.

Nisâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en. el-İbâne 'an turukî'l-kâsîdîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-'âlemîn, Türkiye Yazma Eserler Kurumu. b.y.y: y.y. , ts.

Öztürk, Yaşar Nuri. Kur'ân'ın Temel Kavramları. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995.

Pascal, Blaise. Pensées. Paris: Bordas,1991.

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-meşhûr bi't-tefsîri'l-kebir ve mefâtihi'l-gayb. C.15. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn er-.Mesnevî. çev. Veled İzbulak. İstanbul: MEB Yayınları,1990.

Sâbunî, Nureddin Ahmed b. Mahmud. el-Bidâye fî usûli'd-Din. nşr. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.

Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-.Menâzilü's-sâ'irîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1988,

Schimmel, Annemarie Halifenin Rüyalari (İslamda Rüya ve Rüya Tabiri). çev. Tuba Türkmen. İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2005.

Sircânî, Süheylâ Mûsevî. Ferhengenâme-i tatbîkî ta'rifhâ ve istilâhât-ı irfânî. b.y.y., Tahran, 1952.

Suâd, Hâkim. İbnü'l-Arabî Sözlüğü. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

Suyûtî, Celâluddîn. Tarihu'l-hulefâ. thk., Hamdî ed-Demirdâş. b.y.y: Mektebetu Nezâr, 2004.

Sühreverdi, Ebû Hafs Şehâbeddin. Avârifü'l-Maârif. thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun. Kahire: Dâru'l-Maarif,1116.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. Tefsîrüt-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân. C.13. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. b.y.y.: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.

Teftâzânî, Sa'duddin. Şerhu'l-akâid. haz. Süleyman Ateş. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Tehânevî, Muhammed Ali et-. Keşşâfû istilâhati'l-funûn ve'l-ulûm. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1170.

Tirmizî, Hakîm. Hatmü'l-evliyâ'. thk. Osman İsmâîl Yahya. Beyrut: Mektebetü'l-Kasûlukiyye, ts.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-. el-Câmiü's-Sahî., thk. Ahmed Muhammed Fakih, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2012.

Uludağ, Süleyman. Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Uludağ, Süleyman."Rü'yet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/ 310-311. İstanbul: TDV Yayınları,2008.

Uludağ, Süleyman."Keşf". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/ 210. Ankara: TDV Yayınları,2002.

Uludağ, Süleyman. Tasavvufun Dili. İstanbul: EnsarYayınları,2016.

Ülken, Yusuf Ziya. İslam Felsefesi. İstanbul: DOĞUBATI, 2015.

Yılmaz, Hasan Kâmil. Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarkatlar. İstanbul: Ensar Yayınları,2015.